

48 АРХЕОЛОГІЯ

ЗАСНОВАНО В 1971 р.

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МІЖВІДОМЧИЙ ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1984

СТАТТІ

В. І. СИТЛИВИЙ

До методики визначення рівня пластинчастості палеолітичних індустрій

Успішне вивчення палеоліту неможливе без застосування даних статистики. Г. А. Бонч-Осмоловський, а потім французькі вчені, зокрема Ф. Борд, заклали фундамент типолого-статистичного методу вивчення палеолітичних виробів. Невід'ємною складовою частиною системи Ф. Борда є технічні і типологічні індекси. Широкого застосування набуло, зокрема, вирахування індексу пластин, фіксуючого питому вагу в техніці обробки каменю тієї чи іншої пам'ятки найбільш прогресивного засобу розщеплення — пластинчастого.

У розумінні Ф. Борда індекс пластин — це відбите в процентах співвідношення пластин до всіх сколів — відщепів і пластин. На практиці, однак, археологам важко виявити дійсну кількість пластинчастих сколів. Це обумовлено тим, що пластини більше, ніж інші сколи, підлягають фрагментації. При підрахунках це призводить до невірних результатів, оскільки кожен фрагмент пластини враховується як окремий екземпляр, в той час як в дійсності він є частиною цілого виробу. Отже, одна й та ж пластина, якщо вона фрагментована, може враховуватись два, три і більше разів. У кінцевому результаті виходить підвищений порівняно з дійсністю індекс пластин. Проте залишається нез'ясованим, наскільки завищується при цьому даний показник та причини більшої або меншої фрагментації пластин.

Метою даної статті є встановлення більш достовірного індексу пластин та ступеню відхилення даного індексу від індексу Ф. Борда,

визначення ступеню фрагментованості пластин в різних комплексах, виявлення причин більшої чи меншої фрагментації пластин.

Для досягнення цих цілей були використані комплекси, які відрізняються поміж собою за віком, умовами залягання кам'яних виробів, технічними і типологічними показниками, характером сировини і виробничим профілем пам'яток.

Королеве I, горизонт V. Пам'ятка розташована поблизу селища Королеве Виноградівського р-ну Закарпатської обл. В багатометровій товщі четвертинних відкладів зафіксовано 14 культурних горизонтів. Знахідки культурного горизонту V залягають у верхній частині викопного ґрунту інтерстадіалу рис. 2—3. Колекція нараховує понад 21 тис. виробів. В техніці розщеплення поряд з радіальними та безсистемними засобами досить широко застосовувалися протопризматичні і леваллуазькі прийоми. На місцезнаходженні використовувалась переважно місцева вулканічна сировина — андезит. Інші породи — кварцит, кремій, сланець — складають близько 1%. Велика кількість нуклеусів і сколів з них дозволяє кваліфікувати індустрію горизонту V швидше як залишки майстерні, ніж стоянки. Комплекс відноситься до пізнього ашельу¹.

Королеве II, культурний горизонт II. Розташоване поруч з Королевим I. Культурний горизонт приурочений до суглинку під брорупським викопним ґрунтом. Зібрано понад 3 тис. виробів. Техніка розщеплення має чітко виражений призматичний характер. Набір знарядь представлений мустерськими й пізньопалеолітичними формами рівною мірою. Переважна більшість виробів із андезиту (90,1%), крем'яні, кварцитові, сланцеві вироби складають 9,8%. Техніко-типологічні показники колекції горизонту II Королево II дозволяють розглядати місцезнаходження як стоянку. В. М. Гладилін вважає цей комплекс перехідним від муст'є до пізнього палеоліту².

Королеве I, культурний горизонт I-a. Залягає в суглинку під брорупським викопним ґрунтом, стратиграфічно дещо вище, ніж горизонт II на місцезнаходженні Королево II. Колекція налічує понад 3 тис. знахідок. Культурний горизонт I-a за сумою техніко-типологічних показників віднесений В. М. Гладиліним до ранньої пори пізнього палеоліту³. За сировину правив переважно андезит (97,8%), вироби з інших порід — кременю, кварциту, сланцю — становлять 2,1%. Співвідношення знарядь до нуклеусів і сколів дають підставу вважати це місцезнаходження стоянкою.

Берегове I. Пізньопалеолітичне місцезнаходження Берегове I розміщене в околицях м. Берегове Закарпатської обл. Знахідки походять із низів суглинку над паудорфським викопним ґрунтом і за своїми техніко-типологічними показниками відносяться до орін'яку типу Барда I в Словаччині. Всього було зібрано близько 900 предметів. Вироби виготовлені із кремнистого вапняку (51%), кременю (43,9%), з андезиту і обсидіану (5%). Місцезнаходження може бути кваліфіковане як стоянка.

Берегове II. Ця пізньопалеолітична пам'ятка знаходиться неподалік від місцезнаходження Берегове I. Вироби були зібрані на розкритій бульдозером поверхні суглинку. В техніко-типологічному аспекті обидва берегівські комплекси тотожні. Колекція кам'яних виробів налічує близько 2 тис. екз. На Береговому II переважно використовувалась кремнистий вапняк (59,2%) і кремій (40,5%). Андезитові вироби поодинокі (0,2%). Являючи собою стоянку, ця пам'ятка має дещо більшу, ніж на Береговому I, литому вагу відходів виробництва, що пов'язано з наявністю в достатку місцевої сировини.

Клюси. Пізньопалеолітична стоянка на території с. Клюси Щорсівського р-ну Чернігівської обл. Культурні залишки походять з верхньої частини компактного темно-коричневого суглинку під сучасним підзолистим ґрунтом. На стоянці трапились кістки мамонта, простежувались давні вогнища. Колекція налічує понад 10 тис. виробів, виготовлених з

кременю. З співвідношення знярядь до відходів виробництва пам'ятку можна кваліфікувати як стоянку. За характером інвентаря місцезнаходження віднесено до кінця орін'якського часу⁴.

На всіх пам'ятках, крім горизонту V Королевого, техніка розщеплення має чітко виражений пластинчастий характер. Індекс пластин за Ф. Бордом для цих комплексів становить: Королеве V, горизонт — 7,2%; Королеве II, горизонт — 31,6%; Королеве I-а — 39,7%; Берегове I — 42,6%; Берегове II — 32,5%; Ключи — 57,5%.

Для вирахування більш точного індексу всі пластини були розділені на чотири групи:

- 1) цілі пластини — вироби без слідів фрагментації;
- 2) базальні частини — фрагментовані пластини, на одному кінці яких зберігається відбивна площадка;
- 3) серединні частини — фрагменти пластин, у яких відсутні обидва дистальних кінці;
- 4) термінальні частини — фрагменти пластин, базальні частини яких не збереглись, а протилежні являють собою кінцеву частину виробу, звичайно трикутної, чотирикутної або овальної форми.

Кількісне співвідношення цих чотирьох груп пластин за матеріалами перерахованих вище пам'яток наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Група	Місцезнаходження	Королеве, горизонт V	Королеве, горизонт II	Королеве, горизонт I-а	Берегове I	Берегове II	Ключи
1	Цілі пластини	143/22,6%	147/16,1%	277/18,6%	45/22,7%	60/13,9%	1212/27%
2	Базальні частини	320/50,6%	365/40%	560/37,7%	71/35,8%	126/29,3%	1085/26,3%
3	Серединні „	77/15,3%	214/23,4%	376/25,3%	44/22,2%	166/38,6%	929/22,5%
4	Термінальні „	72/11,3%	185/20,3%	272/18,3%	38/19,1%	77/17,9%	985/23,9%

В усіх названих комплексах цілі пластини складають близько 27% від усіх виробів цієї категорії. Решта — фрагментовані пластини, серед яких переважають базальні частини (від 26 до 50,6%), дещо кількісно поступаються серединні частини (від 15,3 до 38,6%), найменше термінальних фрагментів (від 11,3 до 23,9%).

Для вилічення більш вірогідного індексу необхідно встановити, які власне фрагменти пластин поряд з цілими скземплярами треба враховувати: базальні, серединні чи термінальні. Найменше для цього придатні серединні частини. Це зумовлено тим, що одна пластинка часто фрагментується на кілька таких частин і відповідно при підрахунках вона може враховуватись неодноразово. В дійсності серединних фрагментів повинно бути набагато більше, однак через їх дрібну фрагментованість буває досить важко віднести ці фрагменти до пластин. Якесь їх частина неминуче потрапляє до групи невизначених сколів — тобто таких, які не можуть бути віднесені ні до відщепів, ні до пластин.

Можна вести підрахунок за термінальними фрагментами, посібною жодна така частина належить лише одній пластині. Проте вони нерідко підлягли подальшому поздовжньому фрагментуванню, після чого їх відносять до сколів невизначених. Термінальні частини, як правило, кількісно поступаються решті фрагментів пластин, тому їх облік призведе до занижених показників.

При виведенні нового індексу слід враховувати базальні частини — найчисленнішу категорію фрагментованих пластин. Вони безперечно належать тільки одній пластині. Їх легко визначити на практиці, оскільки вони дуже рідко розламуються за вісью з'єднання. Це обумовлено більшою їх масивністю і, значить, міцністю порівняно до інших частин пластини. Таким чином, буде логічно виводити новий, більш вірогідний показник — *індекс пластин реальний* на основі цілих виробів й базальних частин. Серединні й термінальні фрагменти при цьому

не враховуються, виключаються із всіх підрахунків. Отже, реальний індекс пластин може бути виражений так: цілі пластини + базальні фрагменти $\times 100\%$: усі сколи (крім термінальних і серединних фрагментів пластин). Цей індекс для перелічених пам'яток становить: Королеве V, горизонт — 5,4%; Королеве II, горизонт II — 20,6%; Королеве, горизонт I-a — 27%; Берегове I — 30,3%; Берегове II — 17,3%; Ключи — 42%.

У всіх випадках новий індекс нижчий від показника Ф. Борда. Важливо визначити ступінь відхилення його від індексу пластин французького дослідника. Співвідношення між двома показниками можна встановити за допомогою коефіцієнта перевищення. Він дорівнює відношенню індексу пластин Ф. Борда до індексу пластин реального. Коефіцієнт перевищення для охарактеризованих шести комплексів дорівнює: Королеве V, горизонт — 1,3; Королеве II, горизонт II — 1,5; Королеве, горизонт I-a — 1,4; Берегове I — 1,4; Берегове II — 1,8; Ключи — 1,3. Простежується певна закономірність: індекс пластин Ф. Борда вищий від запропонованого показника в межах від 1,3 до 1,8 раза. Таким чином, в середньому цей коефіцієнт дорівнює 1,5. Ця тенденція підтверджується і матеріалами інших пам'яток: для Радомишля I коефіцієнт перевищення дорівнює — 1,3; для Добранічевки — 1,6; Осокорівської балки — 1,4. Отже, з певним наближенням можна на підставі наявних підрахунків за методом Ф. Борда вирахувати більш достовірний рівень пластинчастості, зменшивши індекс Ф. Борда в 1,5 раза. Однак різниця між мінімальною і максимальною величиною коефіцієнта перевищення досить вагома і розходження на досліджених комплексах досягає 8%. Таким чином, щоб отримати більш точний показник пластинчастості, краще застосувати запроповану нами методику його вирахування.

В ході дослідження виділити й формулу ступеню фрагментованості пластин у тому чи іншому комплексі. Індекс фрагментованості пластин дорівнює:

базальні +серединні+термінальні частини пластин $\times 100\%$: всі пластини.

Якщо ж пластини були зламані в давнину, але їх складові частини підходять одна до одної, останні слід відносити до фрагментованих зразків. Цілком логічно буде окремо рахувати індекс фрагментованості для пластин-заготовок і для знарядь праці на пластинах. Це обумовлено тим, що пластини при виготовленні знарядь часто фрагментувались навмисно. Втім, інколи важко відрізнити цілу й пошкоджену пластину. До непошкоджених пластин слід віднести не лише цілі вироби, а й навмисно фрагментовані знаряддя праці. Зрештою, це буває важко здійснити на практиці. Для подібного розмежування поки що існує всього кілька критеріїв. По-перше, коли на площині зламу пластини оформлявся робочий край знаряддя. Другий доказ навмисної фрагментації наводить В. П. Любін, посилаючись на спостереження Ф. Борда, Р. Деларю і Е. Віньяра: наявність в місцях злому слідів ударів і контрударів по наковальні⁵. Решта виробів, де ми не можемо виявити наявність штучного розчленування, слід відносити до природно фрагментованих.

Крім індексу фрагментованості пластин-заготовок і знарядь на пластинах можна підрахувати узагальнений показник для обох цих категорій виробів — індекс фрагментованості широкий. Вказані показники одержали для усіх досліджених комплексів (табл. 2).

В усіх випадках спостерігається високий рівень фрагментованості пластин — понад 70% (для знарядь на пластинах цей показник дещо нижчий).

Крім встановлення рівня фрагментованості пластин важливо встановити причини, які впливають на їх збереженість.

Для цього використали один із методів наукового пізнання — гіпотетико-дедуктивний, що дістав назву «Методу суворих висновків»⁶.

Накреслено всі можливі варіанти розв'язання цього питання. Подальший аналіз цих гіпотез дозволяє відкинути частину з них, залишити найбільш обгрунтовані рішення. Априорі було припущено, що ступінь фрагментованості пластин може залежати від таких факторів: умов залягання знахідок; якості сировини, з якої виготовлено пластини; рівня досконалості пластин (менша чи більша масивність, видовження, ширина тощо); виробничого профілю пам'ятки (стоянки чи майстерні). Умови залягання виробів у V та I-а культурного горизонту Королевого I, Берегового I, Ключів. Індекс фрагментованості широкий для цих комп-

Таблиця 2

Індекс фрагментованості	Королеве, горизонт V	Королеве II, горизонт II	Королеве, горизонт I-а	Берегове I	Берегове II	Ключи
Широкий (пластини-заготовки+знаряддя на пластинах), %	77,3	83,8	81,3	77,2	86	72,9
Вузкий (пластини-заготовки), %	77,3	85,2	83,2	79,8	92	75,8
Знаряддя на пластинах, %		64	62,5	59,3	64	57,8

лексів, відповідно дорівнює: 77,3%; 81,3%; 77,2%; 72,9%. Дещо вищий рівень фрагментованості пластин за матеріалами місцезнаходжень Берегового II (86%), де колекція походить із зборів на поверхні. Індекс фрагментованості пластин для Королевого II займає проміжне місце між мінімальним і максимальним показником і дорівнює 83,8%. Це зумовлено тим, що частина знахідок була виявлена на розкритій скрепером поверхні.

Сировина. Найбільш міцний матеріал використовувався у Ключах, що вплинуло на крашу збереженість пластин. На пам'ятках поблизу Берегового використовувався переважно більш крихкий матеріал — крем'янистий вапняк. Тому індекс фрагментованості для цих комплексів значно вищий, ніж в Ключах. На Королівському палеолітичному місцезнаходженні переважно використовувалась крихка вулканічна порода — андезит. Це вплинуло на підвищення процента фрагментування пластин.

Ступінь досконалості пластин. Головними показниками такої досконалості є коефіцієнти масивності⁷ і видовження⁸. Аналіз цих показників краще проводити на пластинах, виготовлених з вулканічної й невулканічної сировини. Найбільш масивні, грубі і менш видовжені пластини зафіксовані в пізньоашельському V горизонті Королевого V, коефіцієнт видовження — 241,9%; коефіцієнт масивності — 21,3%. Помітно досконалішими стають вироби в більш пізніх горизонтах цього місцезнаходження: Королеве II, шар II — коефіцієнт видовження — 261%; коефіцієнт масивності — 16%. Для пластин з андезиту накреслюється така закономірність: чим масивніший і коротший виріб, тим нижчий рівень фрагментованості. Отже, більш досконалі пластини частіше фрагментуються, тоді як масивні, закорочені екземпляри піддаються цьому процесові менше. Таким чином, в міру удосконалення пластин ступінь їх фрагментованості зростає: Королеве, шар V — 73,5%, а вже на Королевному II, культурний горизонт II — 83,8%.

Ця тенденція простежується й на пластинах, виготовлених з більш міцної невулканічної сировини. Коефіцієнт видовження пластин для Королевого II, культурного горизонту II дорівнює 276%, для Ключів — 283%. Коефіцієнт масивності для обох пам'яток однаковий — 13,7%. Пластини з Ключів більш видовжені, що вплинуло на більш високий індекс фрагментованості: Ключи — 72,9%; Королеве II, горизонт II — 60%.

Виробничий профіль. Важко провести межу між стоянками й майстернями: критерії такого підрозділу накреслені лише в загально-

му плані. Серед згаданих у цій статті пам'яток лише культурний горизонт V Королевого і Берегове II можна кваліфікувати як майстерні. Наше припущення щодо більшого рівня фрагментованості пластин на майстернях підтверджується лише матеріалами Берегового II. Дещо нижчий рівень фрагментованості в горизонті V Королевого можна пояснити більшим впливом інших факторів, про які говорилося вище.

Таким чином, після статистичної обробки шести палеолітичних комплексів можна зробити наступні висновки. Питома вага пошкоджених пластин більша на місцезнаходженнях з порушеним культурним шаром. Індекс фрагментованості пластин вищий в комплексах, де використо-

Таблиця 3

Фактор	Клюси, 72,9 %	Берегове I, 77,2 %	Королеве, горизонт V, 77,3 %	Королеве, горизонт I-а, 81,3 %	Королеве, горизонт II, 83,8 %	Берегове II, 86 %
Умови залягання	+	+	+	+	±	—
Сировина	+	±	—	—	—	±
Ступінь досконалості пластин	—	—	+	—	—	—
Виробничий профіль	+	+	—	+	+	—

* Знаком + позначені фактори, які зменшують фрагментованість пластин (мітка стратиграфії, більш міцна сировина, менша досконалість пластин, матеріали з слойнок); знаком — позначені фактори, які підвищують індекс фрагментованості пластин; ± позначає рівноцінні фактори.

увалася крихка сировина (андезит, обсидіан, крем'янистий вапняк). Фрагментованість пластин зростає відповідно до рівня досконалості цих виробів (зменшення їх масивності й збільшення подовженості). Значно менше простежується вплив на збереженість пластин фактора виробничого профілю місцезнаходження.

При поясненні того чи іншого рівня фрагментованості знарядь, виготовлених на пластинах, необхідно враховувати ще один фактор — вплив людини. Він проявляється у навмисній фрагментації при виготовленні знарядь і їх фрагментації у процесі використання в роботі. Цей фактор слід прийняти до уваги лише для категорії «знаряддя праці», однак зробити це поки що неможливо, зважаючи на нез'ясованість критеріїв визначення знарядь, фрагментованих в результаті використання.

Здійснений аналіз в основному підтвердив апріорно накреслені причини більшої чи меншої фрагментованості пластин на різних пам'ятках. Крім того, встановлено, що жодному з розглянутих факторів не можна віддати перевагу. Усі вони пов'язані поміж собою і в кожній колекції по-різному впливають на індекс фрагментованості пластин. Отже, розглядати усі фактори, які впливають на рівень фрагментованості, необхідно тільки у комплексі (табл. 3*).

Таким чином, рівень фрагментованості пластин нижчий на тих пам'ятках, де більше позитивних факторів. Збільшення негативних факторів впливає на підвищення рівня фрагментованості пластин.

В. И. СИТЛИВЫЙ

К методике определения уровня пластинчатости палеолитических индустрий

Резюме

В статье предложена новая методика по статистической обработке пластин. Выведены индекс пластин реальный, степень отклонения его от индекса пластин по Ф. Борду, установлен уровень пластинчатости в различных палеолитических комплексах, выявлены причины большей или меньшей фрагментированности пластин.

¹ Исследование Королевского раннепалеолитического местонахождения / В. Н. Гладимин, Ю. В. Кухарчук, В. И. Ситливый, Л. В. Солдатенко, В. И. Ткаченко. — АО 1978 г. М., 1979, с. 318.

² Гладимин В. Н. О времени возникновения позднего палеолита в Европе: Тез. — АИУ, 1978—1979 гг. Днепропетровск, 1980, с. 28.

³ Там же, с. 28.

⁴ Шовкопляс И. Г. Палеолитическая экспедиция в 1965—1966 гг. — АИУ 1965—1966 гг. Киев, 1967, с. 56—58.

⁵ Любин В. П. К методике изучения фрагментированных сколов и орудий в палеолите. — В кн.: Проблемы советской археологии. М., 1978, с. 29.

⁶ Платт Д. Метод строгих выводов. — ВФ, 1965, № 9, с. 75.

⁷ Анисюткин Н. К. Дополнение к методике обработки нижнепалеолитических комплексов. — АС, 1968, вып. 10, с. 5—8.

⁸ Bourgon M. Les industries moustériennes et pré-moustériennes du Périgord. — In: Archives de l'Institut de paléontologie Humaine. Paris, 1957.

Н. О. ГАВРИЛЮК

Скіфські імітації форм античного гончарного посуду

Вплив античної культури на варварські племена, характер відносин кочових племен Північного Причорномор'я з античним світом залишається однією з найважливіших проблем в історії Євразії раннього залізного віку. Взаємозв'язок двох світів — варварського і грецького — тою ж чи іншою мірою відбився на всіх категоріях археологічного матеріалу.

Знахідки ліпної кераміки на античних поселеннях і в містах свідчать про наявність у середовищі колоністів місцевого етнічного елемента¹. Спеціально проведені дослідження показали як автохтонність (починаючи з білозерського періоду лізньої бронзи) традицій виготовлення деяких видів кераміки², так і існування численних аналогій ліпній кераміці античних пам'яток серед посуду прикордонних, а саме степових племен Північного Причорномор'я³.

Появі в керамічному комплексі степової Скіфії форм, які наслідували античним, сприяло як знайомство скіфів з грецьким гончарним виробництвом, широке поширення його продукції — амфор, чорнолакових канфарів, кіліків, солонок, так і низький рівень виготовлення посуду у степовій Скіфії. Практично всі види кераміки якісно збагатились новими грецькими формами. Особливої інтенсивності цей процес досягнув у IV—III ст. до н. е. Недостача гончарного посуду на периферії компенсувалась виготовленням ліпного «грецького» посуду, який не завжди був предметом першої необхідності, іноді просто «модним».

Але до кардинальних змін у основному «скіфському» наборі ліпної кераміки проникнення «грецьких» форм не призвело. Тому про масовий характер наслідувань гончарних форм ліпними говорити не приходиться. У матеріалах поховань IV—III ст. знахідки такого посуду поодинокі, а на поселеннях — 1—3% від загальної кількості ліпної кераміки (табл. 1). З поселень дослідили 670 посудин доброї збереженості.

Найбільш ранні ліпні посудини античного вигляду з'являються у Північному Причорномор'ї у V ст. до н. е. Серединою V ст. до н. е. датується поховання поблизу м. Дніпрорудного⁴, у якому трапились ліпна мисочка з ледве відігнутими вінцями і сплюсненим краєм, опуклими стінками, які плавно переходили у невисоку, розширену в основі ніжку. Поверхня мисочки чорного кольору, шероховата. Висота її 6 см, діаметр вінець 10 см, ніжки 4,5 см (рис. 1,1).

Таблиця 1. Співвідношення різних груп ліпної кераміки (у %) у пам'ятках IV—III ст. до н. е.

Пункт	Скіфська	Фракійська	Імітації грецьких
Варварівка	83	17	—
Закисова Балка	82	15	3
Глибока Пристань	83,2	13,6	3,2
Кисляківка	88	10	2
Садіба Литвиненка	90	7	3
Ольвія	80	5—7	13*
Козирка II	82	6	12

* Дані К. К. Марченка.